

Joanna Minksztym

Muzeum Etnograficzne, Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu

O etyce. Poznańskie kolekcje z obszaru Afryki, Azji i Pacyfiku w zbiorach Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie

Nawiązując do toczącej się obecnie dyskusji w kwestii zwracania przez instytucje muzealne na całym świecie obiektów przejętych w sposób wątpliwy etycznie lub prawnie, chciałabym omówić historię gromadzenia w publicznych instytucjach muzealnych Poznania przed 1939 rokiem obiektów etnograficznych spoza terenu Europy, a następnie ich częściowej utraty w wyniku politycznie umotywowanej i nierespektującej prawa własności decyzji władz komunistycznych z 1950 roku [por. Kowalińska 2018: 78]. Zalecała ona tzw. komasację zbiorów, czyli *de facto* ich bezprawne przejęcie przez ówczesne Muzeum Kultur Ludowych w Warszawie-Młocinach (obecnie Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, dalej: PME). Sytuacja poznańskich zbiorów nie była wyjątkowa. W latach 1949–1956 do warszawskiego muzeum zabrano ok. 6 tys. obiektów z 30 różnych placówek z obszaru całej Polski [Kohutnicka 1982: 3], w tym prawie 400 obiektów z Muzeum Narodowego w Poznaniu (dalej: MNP).

Publiczna kolekcja pozaeuropejska zapoczątkowana została w stolicy Wielkopolski przez Muzeum Starożytności Polskich i Słowiańskich, powstałe w 1857 roku przy Towarzystwie Przyjaciół Nauk Poznańskim (dalej: TPNP)¹. Wcześniej przedmioty takie znajdowały się w prywatnych

¹ Obecnie Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk (dalej: PTPN).

zbiorach arystokracji, duchowieństwa i zamożnej szlachty. Były to zwykle obiekty o walorach artystycznych, pozyskiwane jako rodzaj egzotycznych ciekawostek i pamiątek z podróży w czasie modnych w owym czasie światowych *tournée*².

Potwierdzają to wpisy w księgach inwentarzowych TPNP, jak: „wyroby starochińskie z glinki porcelanowej” i „posążek brązowy indyjski”³, ofiarowane w 1872 roku przez hrabiego Stefana Ciecierskiego; róg rena, część upręży lapońskiej „kunstownie rzeźbiony i grawerowany”⁴ — jeden z darów hrabiego Wawrzyńca Benzelstjerna-Engeströma z 1882 roku; czy „ubranie mieszkańca półwyspu Malaka (rasa malajska, islam)”⁵ — dar Wilhelma Latza z Poznania, który muzeum otrzymało w 1895 roku. Z tego też okresu pochodzą nabytki takie, jak: „Płaskorzeźba hinduska w marmurze polichromowana, przedstawiająca rzeźbę 6-cio ramienną”, „Posążek bogini z węzłem u stóp, wschodnio-azjatycki” czy „Trzewiczek chiński”⁶, dar hrabiny Sewerynowej Mielżyńskiej z Miłosławia — jeden z nielicznych obiektów z tych zbiorów, który przetrwał i który udało się zidentyfikować (Il. 1)⁷. Widoczne jest także ówczesne zainteresowanie kulturą japońską, gdyż do kolekcji trafił nie tylko „zbiór 50 tablic ze wzorami japońskimi”, lecz także haftowana „Kamizelka ofiarowana przez damy japońskie Aleksandrowi Humboldt”⁸. Muzealia te zapisywano w dziale określonym nazwą „Przemysł artystyczny i pamiątki historyczne” i jak widać z treści lakonicznych opisów, traktowano jako egzotyczne ciekawostki.

W odpowiedzi na działalność polską w 1885 roku powstało niemieckie Historische Gesellschaft für die Provinz Posen (HG), którego zbiory dzie więć lat później włączono do nowo powstałego Provinzial Museum in Posen (PM). W 1902 roku nadano mu nazwę Kaiser Friedrich Museum (KFM)⁹.

² Szczegółowy opis historii całości poznańskich zbiorów etnograficznych por. *Muzeum Etnograficzne w Poznaniu...* 1987; Minksztym 2012.

³ Cyt. za: *Spis przedmiotów i zabytków sztuki Działu Kulturno-Historycznego w Muzeum Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu*, Inwentarz z 1910 r., Archiwum MNP, MNP A 1522, poz. 380 i 382.

⁴ *Ibidem*, poz. 379.

⁵ *Ibidem*, poz. 400.

⁶ Cyt. za: *Księga Inwentarzy PTPN*, Archiwum MNP; kolejno: MNP A 1520, k.83, poz. 576; MNP A 1520, k.83, poz. 577 i MNP A 1520, k.74, poz. 518.

⁷ Obecnie znajduje się on w Kolekcji Tkanin Muzeum Sztuk Użytkowych MNP (MNP Rw 742).

⁸ Cyt. za *Księga Inwentarzy PTPN*, Archiwum MNP, MNP A 1521, poz. 2512 i *Spis przedmiotów i zabytków sztuki...*, op. cit.; Archiwum MNP, MNP A 1522, poz. 33.

⁹ Obszerniejsze informacje o kolekcjach etnograficznych w tych zbiorach Minksztym 2012: 24–25.

Il.1. „Trzewiczek chiński”, XIX w., MNP Rw 742, fot. Muzeum Narodowe w Poznaniu

W latach 1902–1918 do Muzeum trafiły obszerne i interesujące zbiory z terenu Australii, Azji, Oceanii i Afryki. Na wyróżnienie zasługuje ogromny, liczący kilkaset obiektów przekaz z Völkerkunde Museum w Berlinie. Wśród eksponatów, które przetrwały drugą wojnę światową, z kolekcji tej udało się zidentyfikować między innymi dwa wachlarze z Samoa (MNP Ep 1649–1650, Il. 2) i unikatowy posąg Buddy Amidy (MNP Ep 3658). Była to kolekcja cenna i różnorodna, ze względu na przyświecającą twórcom KFM ideę „ucywilizowania” Poznania i stworzenia jednostki muzealnej, której ranga podniosłaby prestiż miasta w oczach kierowanych tu do pracy urzędników pruskich.

Il. 2. Wachlarz, Samoa, przed 1904 r., MNP Ep 1642, fot. M. Cieślawska.

Część z niej znajduje się obecnie, w wyniku decyzji politycznej, w Państwowym Muzeum Etnograficznym w Warszawie, co potwierdzają zarówno wpisy w księgach i kartach inwentarzowych warszawskiej instytucji, jak i częściowo zachowane na obiektach poznańskie numery inwentarzowe (Il. 3).

Il. 3. Znak własnościowy Kaiser Friedrich Museum w Poznaniu z 1903 r. na obiekcie PME 14345, fot. J. Minksztył.

Zbiory KFM zostały przejęte w 1919 roku przez utworzone po odzyskaniu przez nasz kraj niepodległości Muzeum Wielkopolskie (dalej: MW), przemianowane po drugiej wojnie światowej, 18 czerwca 1950 roku, na Muzeum Narodowe w Poznaniu. W okresie międzywojennym kolekcja pozaeuropejska została znacznie powiększona. Szczególnie cenny był zbiór (Il. 4 i 5) ok. 200 obiektów etnograficznych z ówczesnej Nowej Gwinei Holenderskiej, zgromadzony przez prof. Józefa Zwierzyckiego i wpisany do inwentarza MW w latach 1922 i 1923¹⁰. W większości zachował się on szczęśliwie do dziś i jest kolekcją unikatową w skali kraju. W czasie wojny zaginęły cenne dokumentalne fotografie świątyni Borobudur z Jawy, podarowane MW przez prof. Zwierzyckiego. Zachował się natomiast częściowo (18 z 34 ofiarowanych) zbiór fotografii ukazujących mieszkańców, krajobrazy i tradycyjną architekturę północno-zachodniej Nowej Gwinei. Fotografie te zostały odręcznie opisane najprawdopodobniej przez samego prof. Zwierzyckiego.

¹⁰ Szczegółowy opis daru, wraz z wykazem numerów inwentarzowych oraz odnośnych archiwaliów, por. Kowalińska 2018.

Il. 4. Korwar, kubek i naszyjnik z muszelek, kolekcja J. Zwierzyckiego, Papua Zachodnia, Indonezja, przed 1922 r., MNP Ep 1634, MNP Ep 1639, MNP Ep 1636, fot. S. Obst.

Il. 5. Pas z muszelek i zdobione tykwy, kolekcja J. Zwierzyckiego, Papua Zachodnia, Indonezja, przed 1922 r., MNP Ep 1635, MNP Ep 1636, MNP Ep 1623, fot. S. Obst.

Obiekty oraz tworzące z nimi całość fotografie były świadomym darem patrioty, Wielkopolanina z urodzenia, wybitnego geologa i naukowca o światowej sławie. Zebranie przez prof. Zwierzyckiego kolekcji etnograficznej zupełnie nie mieściło się w kręgu jego zawodowych zainteresowań. Nie wiązało się też z prywatną pasją, gdyż nigdy później do gromadzenia obiektów etnograficznych nie powrócił. Stworzenie kolekcji, a następnie przekazanie jej do zbiorów publicznych w Poznaniu było bowiem wyrazem wdzięczności za otrzymane w młodości wsparcie materialne, które umożliwiło mu studia.

W znajdującej się pod zaborem pruskim Wielkopolsce, w której władze konsekwentnie uniemożliwiały powstanie jakiegokolwiek polskiej szkoły wyższej, stworzony został przez polską szlachtę, duchowieństwo i arystokrację fundusz Towarzystwa Naukowej Pomocy im. Karola Marcinkowskiego dla Młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Środki otrzymane z tego funduszu umożliwiły młodemu Zwierzyckiemu podjęcie studiów. W tym czasie wspierał go także finansowo hrabia Władysław Zamoyski z Kórnika [Kowalińska 2018: 69]. Naukowiec czuł więc moralny obowiązek, aby gdy tylko zaistnieje taka możliwość, ten podwójny dług spłacić. I spłacił go w stylu epoki — *pro publico bono*. Jego dar dla Muzeum Wielkopolskiego był formą podziękowania i zadośćuczynienia społeczeństwu Wielkopolski za możliwość kształcenia.

Il. 6. Nóż rzutny, kolekcja H.M. Stanleya (?), Azande/Zande, Afryka Środkowa, l. 80. XIX w., MNP Ep 44, fot. T. Andrzejewski.

W latach międzywojennych dary z terenów pozaeuropejskich do kolekcji MW były sporadyczne. Tym bardziej cenny był więc kolejny hojny dar — zbiór ok. 200 eksponatów afrykańskich, pochodzących być może z kolekcji znanego podróżnika Henry’ego Mortona Stanleya, które ksiądz Edmund Majkowski ofiarował tej instytucji w 1939 roku. Ponieważ wpłynął on tuż przed wybuchem wojny, nie zdążono wpisać muzealiów do ksiąg inwentarzowych i nadać im numerów własnościowych. Po zawirowaniach wojennych z tej obszernej i cennej kolekcji w naszych zbiorach udało się zidentyfikować jedynie 23 noże rzutne (Il. 6) z Afryki Środkowej i Zachodniej.

Poznańskie zbiory etnograficzne zostały nieomal w całości (prawie 98%) intencjonalnie zniszczone w czasie okupacji przez Niemców, starających się dowieść germańskości „Kraju Warty” i konsekwentnie likwidujących wszelkie znaki polskości tego obszaru. Kolekcja, gromadzona systematycznie przez Helenę i Wiesławę Cichowicz od 1910 roku, i licząca w 1939 roku ok. 5 tys. obiektów¹¹, została wkrótce po zajęciu Poznania przez okupantów zgromadzona przed budynkiem MW i spalona. Być może też jakaś jej część, umieszczona w składach firmy Hartwig, ulokowanych nieopodal boczniczy kolejowej, spłonęła w 1944 roku w czasie nalotów alianckich na poznański węzeł kolejowy [Minksztym 2012: 32–33]. Szczęśliwie ocalały, wywiezione pod koniec wojny na teren Rzeszy, zbiory pochodzące z terenów pozaeuropejskich, mogące stanowić po wojnie zaczątek ważnej w skali kraju kolekcji.

W 1948 roku w ramach rewindykacji powróciły do Poznania z Berlina i Drezna skrzynie zawierające przemieszane obiekty azjatyckie, afrykańskie, amerykańskie i nowogwinejską kolekcję Zwierzyckiego¹².

Niestety Poznań niedługo cieszył się odzyskanymi zbiorami. W dniu 9 czerwca 1950 roku, na podstawie niezachowanej w żadnych archiwach decyzji Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków (NDMiOZ) z 6 kwietnia 1950 roku, część kolekcji pozaeuropejskiej została zabrana przez pracowników Muzeum Kultur Ludowych w Warszawie-Młocinach. Zgodnie bowiem z założeniami politycznymi komunistycznych władz miało ono jako jedyne w Polsce dysponować obszernymi zbiorami z innych kontynentów¹³.

¹¹Nie zachowała się ostatnia księga inwentarzowa, więc dokładne ustalenie liczby muzealiów jest niemożliwe.

¹²Wywiady St. Błaszczyka z J. Eckhardt z 5 X 1961 i 8 V 1962, Archiwum Muzeum Etnograficznego, ASB, teczka 179, b.n.k.

¹³Informacje dotyczące tej decyzji oraz form jej realizacji por. Kowalińska 2018: 78–82.

Jedynym dokumentem potwierdzającym przejęcie zbiorów był pobieżnie sporządzony Protokół, pełen luk i niejasności¹⁴. Zawierał on 90 pozycji, z których nie wszystkie opatrzone były numerami inwentarzowymi, a część potraktowana została zbiorczo, np. jako „Pęk łuków i strzał”, bez podania ich liczby i informacji o proveniencji. Ponieważ liczący ok. 200 obiektów zbiór afrykański z daru ks. Majkowskiego nie był zinwentaryzowany i wpisany do ksiąg, najprawdopodobniej to właśnie niektóre obiekty z tej kolekcji wpisano do Protokołu bez podania numeru inwentarzowego. Przejęcie przez warszawskie muzeum kolekcji zarówno prof. Zwierzyckiego, jak i ks. Majkowskiego potwierdzają informacje zawarte w publikacji z okazji otwarcia ekspozycji Muzeum Etnograficznego w Poznaniu [*Muzeum Etnograficzne w Poznaniu...* 1987: 5, 21, 26], oparte na relacji naocznego świadka tych wydarzeń, ówczesnego kierownika Muzeum Etnograficznego w Poznaniu dr. Stanisława Błaszczyka. Wiadomo natomiast, że 23 noże rzutne, które nadal znajdują się w Poznaniu, nie podległy konfiskacie, gdyż zgodnie z relacją dr. S. Błaszczyka znajdowały się w skrzyni nakrytej polskimi tkaninami ludowymi i pozostały niezauważone¹⁵.

Il. 7. Sygnatury Muzeum Wielkopolskiego na obiekcie PME 4708, fot. M. Pedra.

¹⁴ Protokół z 9 VI 1950 r., materiały archiwalne Muzeum Etnograficznego MNP, teczka „Korespondencja 1950”, b.n.k.

¹⁵ Informacja od prof. Aleksandra Poserna-Zielińskiego, w archiwum autorki.

Jak wynika z zachowanej korespondencji, warszawskie muzeum niechętnie było dokumentowaniu swoich działań i MNP musiało się upominać o uzyskanie oficjalnego pokwitowania przejętych zbiorów¹⁶.

Do dziś udało się zidentyfikować ponad 350 obiektów zabranych do Warszawy, w tym 57 ze zbiorów Zwierzyckiego, 242 z kolekcji polinezyjskiej (częściowo zbiory KFM, częściowo Zwierzyckiego), 38 z kolekcji afrykańskiej i 16 z kolekcji amerykańskiej. Wiele z nich ma sygnatury (Il. 7) Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu, oznaczone symbolem MW, MW/E lub KFM. W niektórych kartach naukowych i w bazie elektronicznej PME Musnet widnieją również adnotacje: „Zbiory prof. Zwierzyckiego” albo „przejęto z Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu”. Na niektórych obiektach poznańskie znaki własnościowe zostały mechanicznie usunięte lub zatarte (Il. 8, 9). Świadome usuwanie znaków własnościowych było w latach 60–70. XX wieku praktyką zalecaną przez ówczesną dyrekcję PME¹⁷. Nie dziwi więc, że 15 obiektów zapisanych w Protokole przejęcia nie udało się do dziś odnaleźć. Trzeba też dodać, że np. w kwietniu 2020 roku, czyli gdy MNP od 13 już lat oficjalnie ubiegało się o zwrot muzealiów, dwa z nich (PME 10090 i PME 10093) zostały uznane przez PME za destruktury, wykreślone z ksiąg i zlikwidowane¹⁸. Skoro takie praktyki dokonywały się w okresie oficjalnych starań MNP o zwrot obiektów i bez jakiegokolwiek informowania strony poznańskiej o tym fakcie, istnieje znaczne prawdopodobieństwo, że stosowane były także wcześniej.

Zabierając zbiory z Poznania, nie tylko podzielono kolekcję, lecz nawet rozczłonkowano niektóre eksponaty, jak model czółna (Il. 10), którego dziób (MNP Ep 1642) pozostał w MNP, a pozostała część trafiła do Warszawy (PME 9116). Resztę eksponatów uchroniła postawa pracowników poznańskiego muzeum, którzy według informacji przekazanych mi przez dr. S. Błaszczyka ukryli część obiektów pozaeuropejskich w różnych zakamarkach budynku,

¹⁶ Potwierdza to pismo z dnia 8 VIII 1950 r. (L.Dz. 626/50), w którym Wanda Jostowa, zatrudniona w warszawskim muzeum, przeprosza za dwumiesięczną zwłokę w pokwitowaniu przejęcia zbiorów z Poznania, usprawiedliwiając się organizowaniem wystawy oraz wyjazdem na „Seminarium Marksistowskie”, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

¹⁷ Pismo Dyrektora PME nr PME 8-85-8510/12/1 z dnia 11 IX 2012 r. do Dyrektora MNP, zawiera zdanie dotyczące praktyk stosowanych w PME: „Przez dziesiątki lat po wojnie własnościowe zapisy przedwojenne były zacierane lub niszczone”; por. też list Teresy Walendziak do Justyny Kowalińskiej z dn. 18 VIII 2018 r.; materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

¹⁸ Informacja uzyskana w czasie kwerendy w PME w 2021 roku i potwierdzona wpisem w Inwentarzu PME.

tak aby nie można było ich odnaleźć¹⁹. Korzystny zbieg okoliczności sprawił, że przed czerwcem 1950 roku część obiektów pozaeuropejskich MW wypożyczono Zakładowi Etnologii i Etnografii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika Toruniu [Kowalińska 2018: 75–78] i dzięki temu uniknęły one przejęcia przez Muzeum Kultur Ludowych. Dlatego ostatecznie część kolekcji Zwierzyckiego (73 obiekty) oraz zbiorów afrykańskich (42 obiekty, w tym 23 noże rzutne) udało się zachować w Poznaniu.

Il. 8. Usunięty znak własnościowy Muzeum Wielkopolskiego na obiekcie PME 8845, fot. J. Minksztym.

Przejmując zbiory, w atmosferze politycznej nagonki i pośpiechu, nie sporządzono żadnej umowy przekazania bądź darowizny, jedynie wspomniany Protokół. Muzeum Narodowe w Poznaniu nigdy formalnie nie zrzekło się prawa własności tych muzealiów. Strona warszawska musiała być tego świadoma, gdyż część obiektów w księgach inwentarzowych PME widnieje jako „depozyt z Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu”.

¹⁹ Informację tę potwierdza także publikacja M. Paradowskiej [1991: 117].

Il. 9. Zatarty znak własnościowy Muzeum Wielkopolskiego na obiekcie PME 2956, fot. J. Minksztyrn.

Wywiezione zbiory poznańskie zostały wpisane — nie jako całość, lecz pojedynczo lub niewielkimi grupami, i to w ciągu kilkudziesięciu lat — do ksiąg inwentarzowych Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie²⁰, stąd w zapisach tych sporo jest błędów.

MNP od wielu lat czyni starania o odzyskanie zabranych zbiorów. Początek rozmów w tej sprawie był obiecujący, gdyż pełniąca obowiązki dyrektora PME Małgorzata Orlewicz w odpowiedzi z dnia 12 listopada 2007 roku na wniosek MNP o zwrot obiektów napisała, że może się on odbyć: „tylko w oparciu o stosowną zgodę Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego”²¹. Natomiast kolejny dyrektor PME, Adam Czyżewski, w liście z 26 maja 2008 roku oświadczał: „przychylam się do Państwa prośby o zwrot obiektów muzealnych przejętych w 1950 r. z Muzeum Wielkopolskiego”, choć zastrzegął, że zajęcie ostatecznego stanowiska poprzedzone zostanie identyfikacją obiektów, analizą ich statusu prawnego i odszukaniem decyzji NDMiOZ²². Następnie, dość nieoczekiwanie, pismem z dnia 16 lipca 2009 roku (przesłanym po trzech monitach strony poznańskiej) dyr. Czyżewski poinformował MNP, że jednak zajmuje negatywne stanowisko odnośnie do tego wniosku²³. Dalsza korespondencja nie przyniosła żadnych rozwiązań. MNP zwróciło się więc w 2011 roku do Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego z prośbą o wsparcie działań zmierzających do scalenia kolekcji. Na zaproszenie ministra Piotra Żuchowskiego odbyło się w 17 maja 2011 roku spotkanie, na którym strony przedstawiły swoje argumenty i zgodziły się na przedłożenie sprawy na posiedzeniu Rady do Spraw Muzeów przy Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

²⁰ Najniższy odnaleziony nr inw. to PME 41, natomiast najwyższy to PME 14 746.

²¹ Pismo p.o. Dyrektora PME nr PME 8-85-8510/2007/4 z dnia 12 XI 2007 r. do Dyrektora MNP, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

²² Pismo Dyrektora PME nr PME 8-85-8510/08/4 z dnia 26 V 2008 r. do Dyrektora MNP, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

²³ Pismo Dyrektora PME nr PME 8-85-8510/009/2 z dnia 16 VII 2009 r. do Dyrektora MNP, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

Il. 10. Dziób modelu czółna z kolekcji MNP, kolekcja J. Zwierzyckiego, Papua Zachodnia, Indonezja, przed 1922 r., MNP Ep 1642. Reszta modelu znajduje się obecnie w PME, fot. J. Subczyńska.

Po wysłuchaniu argumentów obu stron Rada przychyliła się do wniosku MNP i zaleciła „uznanie prawa Muzeum Narodowego w Poznaniu do własności pozaeuropejskich kolekcji zabytków etnograficznych, zabranych Muzeum w 1950 r.”²⁴. Rada trzykrotnie (w 2011 i dwukrotnie w 2014 roku) wypowiadała się w tej sprawie, podejmując uchwały zalecające PME zwrot przetrzymywanych eksponatów²⁵. Bez skutku.

Wieloletnie poszukiwania i kwerendy w warszawskim muzeum prowadzone przez pracowników Muzeum Etnograficznego MNP dążących do opracowania kolekcji, pozwalają stwierdzić, że zdecydowana większość zabytków znajdujących się w Warszawie w ciągu ponad 70 lat nie została opracowana naukowo. Wiele spoczywało w magazynach jako „niezidentyfikowane” lub z błędną identyfikacją. Na przykład pięć obiektów (PME 3527, PME 5827, PME 12179, PME 1280, PME 14746) z kolekcji Zwierzyckiego przypisane zostało do Działu Afryki [Kowalińska 2018: 80]. Do niedawna wiele obiektów też nawet nie zwymiarowano, a ich karty inwentarzowe były prawie puste. Pojedyncze krótkotrwale eksponowano i zaledwie cztery znalazły się w publikacjach PME.

Systematyczne prace nad opracowaniem pozaeuropejskich kolekcji przedwojennych prowadzone są w Poznaniu od 2005 roku. Ich inicjatorką była

²⁴ Uchwała nr 2 z dnia 31 sierpnia 2011 r., materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

²⁵ Uchwała nr 2 z dnia 31 sierpnia 2011 r.; uchwała nr 14 z dnia 10 stycznia 2014 r. i uchwała nr 15 z dnia 17 czerwca 2014 r., materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

kustosz Kolekcji Pozaeuropejskiej Muzeum Etnograficznego MNP Justyna Kowalińska²⁶. To jej udało się, z życzliwą pomocą ówczesnych pracowników PME, zidentyfikować większość zabranych z Poznania muzealiów. Ich listę uzupełniłyśmy też w czasie ostatnich kwerend, prowadzonych w latach 2020–2021.

We wrześniu 2022 roku MNP wystąpiło o wypożyczenie tych obiektów na wystawę jubileuszową, przygotowywaną na otwarcie Muzeum Etnograficznego po kapitalnym remoncie, jesienią 2025 roku. Przez siedem miesięcy wzajemna współpraca między naszymi instytucjami w tym zakresie przebiegała poprawnie. Pod koniec kwietnia 2023 roku PME odmówiło niespodziewanie — mimo wielokrotnych wcześniejszych ustnych deklaracji — wypożyczenia najważniejszych eksponatów afrykańskich (między innymi pochodzących z kolekcji KFM), tłumacząc to koniecznością umieszczenia ich na własnej, otwartej przed dwoma zaledwie laty, wystawie stałej, w której scenariuszu dotąd nie były uwzględnione (*sic!*). Odmówiono też wypożyczenia wszystkich muzealiów amerykańskich z listy poznańskiej²⁷.

Na zdecydowany sprzeciw zasługuje stanowisko PME w odniesieniu do zachowanych 18 zdjęć wykonanych przez prof. Zwierzyckiego w trakcie jego badań, które znajdują się obecnie w zbiorach PME i noszą znaki własnościowe MNP, a konkretnie zbiorów Towarzystwa Ludoznawczego, ofiarowanych MW i wpisanych w latach 1921–1923 do ksiąg inwentarzowych. Profesor Maria Frankowska, której córka po jej śmierci przekazała zdjęcia do PME, była przez krótki czas w 1945 roku pracownicą Muzeum Wielkopolskiego, a później współpracowała z nim jako ekspert i najwyraźniej po wykorzystaniu tych zdjęć nie zwróciła ich do muzealnego archiwum. Niezgodnie z zasadami etyki zawodowej i Kodeksem Etyki ICOM dla Muzeów²⁸ w chwili pozyskania zdjęć PME nie dążyło do ustalenia ich prawowitego właściciela, mimo widniejących na nich wyraźnych znaków własnościowych. Kustosz MNP Justyna Kowalińska bezpośrednio zidentyfikowała zdjęcia jako wykonane przez J. Zwierzyckiego i pochodzące z kolekcji MW oraz

²⁶ Szczegółowy opis prowadzonych prac oraz ich wyników por. Kowalińska 2018.

²⁷ Pismo Dyrektora PME nr PME 8503/22/57 z dnia 26 IV 2023 r. do Dyrektora MNP, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP. Na dzień oddania tego tekstu do publikacji PME, po obustronnych negocjacjach, zgodziło się udostępnić muzealia amerykańskie i jedynie część obiektów afrykańskich na wystawę w MNP, ale rozmowy nadal trwają.

²⁸ Kodeks Etyki ICOM dla Muzeów, 2. Pozyskiwanie zbiorów, pkt 2.2 i 2.3, tłum. S. Waltoś; <https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/poland.pdf> [data odczytu: 17.07.2024].

poinformowała o tym pracowników PME już w 2014 roku²⁹. Mimo to PME nadal uznaje te zdjęcia za swoją własność i odmawia nawet ich wypożyczenia na właśnie przygotowywaną przez nas wystawę³⁰.

MNP przez wiele lat szukało porozumienia z PME w sprawie zwrotu zabranych eksponatów i zdjęć. Niestety bezskutecznie. Wielokrotnie natomiast spotykaliśmy się z protekcyjnym i lekceważącym traktowaniem ze strony Dyrekcji PME. Na naszą prośbę o zwrot muzealiów otrzymaliśmy odpowiedź, że pozostając w zbiorach PME, „obiekty te dobrze służą kulturze narodowej, społeczeństwu i nauce”. Natomiast ich zwrot do Poznania „spowodowałby niepowetowane straty”³¹. Ten sam argument powtórzył przed rokiem ówczesny dyrektor PME w bezpośredniej rozmowie ze mną, gdy po raz pierwszy poruszyłam tę sprawę na forum publicznym, podczas konferencji jubileuszowej w Muzeum Azji i Pacyfiku w Warszawie. Wypowiedzi w podobnym tonie oraz wielomiesięczne zwłoki w odpowiedzi na oficjalne pisma strony poznańskiej skłoniły Radę do Spraw Muzeów już 10 stycznia 2014 roku do zgłoszenia „stanowczego sprzeciwu wobec trybu procedowania sprawy przez PME”, a pół roku później do stwierdzenia, że „ton pisma dyr. Adama Czyżewskiego [ówczesnego dyrektora PME — J.M.] wykracza poza ramy etycznej komunikacji”³². Mimo to w grudniu 2015 roku Dyrekcja PME nie zgodziła się na wypożyczenie obiektów Zwierzyckiego na planowaną w Poznaniu wystawę, a swoją decyzję uzasadniała następująco: „zmuszeni jesteśmy odmówić Państwa prośbie, gdyż »nie dają« Państwo gwarancji zwrotu tych obiektów”³³. Na tę odpowiedź Muzeum Narodowe w Poznaniu, mimo wysyłanych monitów, musiało czekać sześć miesięcy. W 2017 roku PME ponownie odmówiło wypożyczenia muzealiów pochodzących z kolekcji prof. Zwierzyckiego na przygotowywaną w Poznaniu na 2018 roku wystawę jubileuszową z okazji 130. rocznicy urodzin Darczyńcy, choć nie były one wówczas eksponowane. W wyniku tego wystawa nie mogła dojść do skutku.

Protekcjonalny ton wyższości często pojawia się w korespondencji z PME. Dyrektor tej placówki, w odpowiedzi na prośbę MNP o pomoc w odszukaniu 15 muzealiów widniejących w Protokole z 1950 roku, ale wciąż niezidentyfikowanych w zbiorach PME, pisał w 2022 roku: „Prawdopodobnie ich stan

²⁹ Potwierdza to zapis ołówkiem znajdujący się na kopercie, w której zdjęcia są w PME przechowywane.

³⁰ Pismo Dyrektora PME nr PME 8503/22/57 z dnia 26 IV 2023 r.

³¹ Pismo Dyrektora PME nr PME 8-85-8510/009/2 z dnia 16 VII 2009 r.

³² Uchwała nr 15 z dnia 17 czerwca 2014 r.

³³ Pismo Dyrektora PME nr PME 8-85-8510/009/2 z dnia 16 VII 2009 r.

zachowania już w momencie przyjęcia nie kwalifikował tych przedmiotów do wpisania do inwentarza muzealiów”. I stwierdzał tyleż kategorycznie, co pochopnie: „Tych przedmiotów nie ma w naszym muzeum”³⁴. Czy rzeczywiście i w jakim celu pracownicy warszawskiej instytucji mieliby w 1950 roku zabrać z Poznania 15 destruktywów?!

Odpowiadając na ostateczne, z 17 marca 2022 roku, przedsądowe wezwanie do wydania obiektów, w którym MNP otwarcie deklarowało gotowość powrotu do negocjacji i wycofania w takiej sytuacji pozwu, Dyrekcja PME odpisała: „Skoro wolą Muzeum Narodowego w Poznaniu jest skierowanie roszczenia na drogę postępowania sądowego, to dalsze polubowne sposoby rozwiązania sprawy, w tym zasięgnięcie opinii innych podmiotów, są bezcelowe”³⁵.

Niezgodnie z cytowanym już Kodeksem Etyki ICOM dla Muzeów strona warszawska decyzję zagarnięcia zbiorów wielu polskich muzeów z 1950 roku uważa za: „merytorycznie uzasadnioną”, ponieważ „realizowała ona plan ochrony zabytków i odbudowy stołecznego muzealnictwa”. PME za oczywiste uznaje, że najlepiej chroni dziedzictwo narodowe, za które jest odpowiedzialne: „przed całym polskim społeczeństwem, którego stolica, serce i centrum znajduje się w Warszawie”³⁶. Dziwi brak refleksji nad faktem, że ranga Muzeum Narodowego w Poznaniu zapewnia najwyższe standardy ochrony tegoż dziedzictwa i że to właśnie strona poznańska od 19 lat nieustannie angażuje się w opracowanie spornych zbiorów oraz zabiega o możliwość prezentacji ich na wystawie. PME w ciągu 74 lat pełnego dysponowania obiektami ani ich (poza kilkoma wyjątkami) nie opracowało, ani nie eksponowało.

Etyka zawodowa nakazująca chronić całość kolekcji, dążyć do scalenia rozczłonkowanych na skutek zaszłości historycznych zbiorów oraz respektować wolę darczyńców, nie pozostawia nam innej możliwości niż dalej zdecydowanie zabiegać o połączenie rozbitej kolekcji przedwojennej MNP. Domaga się tego także rodzina prof. Zwierzyckiego. W liście skierowanym do PME w 2009 roku córka prof. Zwierzyckiego Jadwiga Jasińska w imieniu własnym i swojego brata Jana Zwierzyckiego pisała:

³⁴ Pismo Dyrektora PME nr PME 8-85-8503/22/57 z dnia 26 X 2022 r. do Dyrektora MNP, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

³⁵ Pismo Dyrektora PME nr PME 8-85-8505/22/1 z dnia 04 IV 2022 r. do Dyrektora MNP, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

³⁶ Pismo Dyrektora PME nr PME 8-85-8510/14/1 z dnia 13 V 2014 r. do Zastępcy Dyrektora Departamentu Dziedzictwa Narodowego MKiDN, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

Ponieważ w 1950 r. kolekcja została bezzasadnie i bezprawnie podzielona przez władze komunistyczne, a jej duża część znalazła się w warszawskim Muzeum Etnograficznym, pragnę wyrazić swoje bezapelacyjne oburzenie i absolutny brak aprobaty na zaistniały stan rzeczy. Dla dobra nauki oraz zgodnie z wolą Darczyńcy — mojego Ojca — kolekcja powinna zostać bezwarunkowo scalona i znajdować się na terenie jego Małej Ojczyzny — Wielkopolski, w Muzeum Narodowym w Poznaniu³⁷.

Umotywowane politycznie decyzje władz słusznie — jak miemam — minionej epoki nie powinny w żadnym razie być nadal wyznacznikiem tego, co etyczne i sprawiedliwe. Wobec rosnącej wśród muzealników na całym świecie świadomości moralnej powinności zwracania zagarniętych zbiorów prawowitym właścicielom wydaje się niezrozumiałe, że sprawa ta spotyka się z takim oporem ze strony PME. Tym bardziej że zbiory tej instytucji liczą obecnie ponad 93 tys. obiektów, w tym 26 tys. spoza terenu Europy. Zbiory poznańskie to nieco ponad 15 tys., w tym muzealia pozaeuropejskie to zaledwie 3672. Ponadto sporne objekty sporadycznie są w Warszawie wykorzystywane w ekspozycjach i jak dotąd niemal nie podlegały opracowaniu naukowemu. Jeśli dodać do tego fakt wykreślenia z inwentarza i likwidowania obiektów przejętych w 1950 roku na mocy Protokołu, a teraz uznawanych przez stronę warszawską za „destrukty”, to pod znakiem zapytania stawia to deklarację PME o zapewnianiu im najlepszej możliwej opieki.

Wobec wieloletniego impasu i zbliżającego się terminu przedawnienia sprawy MNP zmuszone zostało w 2022 roku — zgodnie z zaleceniem Rady do Spraw Muzeów jeszcze z 2014 roku — do wstąpienia na drogę sądową. Dopiero ostatnio zarysowała się szansa podjęcia na nowo dyskusji między obiema instytucjami. Mamy nadzieję, że w toku dalszej współpracy i wobec ostatniej zmiany na stanowisku dyrektora PME uda się znaleźć satysfakcjonujące obie strony rozwiązanie.

Bibliografia

Kohutnicka Barbara

1982: *Zbiory pozaeuropejskie w Państwowym Muzeum Etnograficznym w Warszawie*, Warszawa: Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie.

³⁷List Jadwigi Jasińskiej do Dyrektora PME z 16 X 2009 r. (data stempla pocztowego), materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej MNP.

Kowalińska Justyna

2018: *Egzotyczny dar z Holenderskich Indii Wschodnich. Historia kolekcji Józefa Zwierzyckiego w zbiorach Muzeum Etnograficznego w Poznaniu*, „Studia Muzealne”, z. 23, s. 69–85.

Minksztym Joanna

2012: *Historia zbiorów Muzeum Etnograficznego w Poznaniu*, [w:] *Rzeczy mówią. 100 lat zbiorów etnograficznych w Poznaniu*, red. A. Skibińska, Poznań: Muzeum Narodowe w Poznaniu, s. 23–43.

Muzeum Etnograficzne w Poznaniu...

1987: *Muzeum Etnograficzne w Poznaniu Oddział Muzeum Narodowego. Historia, zbiory, działalność*, Poznań: Muzeum Narodowe w Poznaniu.

Paradowska Maria

1991: *Józef Zwierzycki — badacz ludów pozaeuropejskich*, „Etnografia Polska”, t. 35, z. 1. s. 105–128.

Źródła internetowe

Kodeks Etyki ICOM dla Muzeów, tłum. S. Waltoś, <https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/poland.pdf> [data odczytu: 17.07.2024].

Źródła niepublikowane

Księga Inwentarzy PTPN, Archiwum Muzeum Narodowego w Poznaniu, MNP A 1520.

Księga Inwentarzy PTPN, Archiwum Muzeum Narodowego w Poznaniu, MNP A 1521.

List Jadwigi Jasińskiej do Dyrektora PME z 16 X 2009 r. (data stempla pocztowego), materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej MNP.

List Teresy Walendziak do Justyny Kowalińskiej z dn. 18 VIII 2018 r.; materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

Pismo Wandy Jostowej nr L.Dz. 626/50 z dnia 8 VIII 1950 r. Do Kierownika Muzeum Etnograficznego MNP, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

Pismo p.o. Dyrektora PME nr PME 8-85-8510/2007/4 z dnia 12 XI 2007 r. do Dyrektora MNP, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

Pismo Dyrektora PME nr PME 8-85-8510/08/4 z dnia 26 V 2008 r. do Dyrektora MNP, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

Pismo Dyrektora PME nr PME 8-85-8510/009/2 z dnia 16 VII 2009 r. do Dyrektora MNP, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

Pismo Dyrektora PME nr PME 8-85-8510/12/1 z dnia 11 IX 2012 r. do Dyrektora MNP, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

Pismo Dyrektora PME nr PME 8-85-8510/14/1 z dnia 13 V 2014 r. do Zastępcy Dyrektora Departamentu Dziedzictwa Narodowego MKiDN, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

Pismo Dyrektora PME nr PME 8-85-8505/22/1 z dnia 04 IV 2022 r. do Dyrektora MNP, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

Pismo Dyrektora PME nr PME 8-85-8503/22/57 z dnia 26 X 2022 r. do Dyrektora MNP, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

Pismo Dyrektora PME nr PME 8503/22/57 z dnia 26 IV 2023 r. do Dyrektora MNP, materiały archiwalne Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

Protokół z 9 VI 1950 r., materiały archiwalne ME MNP, teczka „Korespondencja 1950”.

Spis przedmiotów i zabytków sztuki Działu Kulturno-Historycznego w Muzeum Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu, Inwentarz z 1910 r., Archiwum Muzeum Narodowego w Poznaniu, MNP A 1522.

Uchwała nr 2 Rady do Spraw Muzeów MKiDN z dnia 31 sierpnia 2011 r., archiwum Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

Uchwała nr 14 Rady do Spraw Muzeów MKiDN z dnia 10 stycznia 2014 r., archiwum Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

Uchwała nr 15 Rady do Spraw Muzeów MKiDN z dnia 17 czerwca 2014 r., archiwum Kolekcji Pozaeuropejskiej ME MNP.

Wywiad St. Błaszczyka z J. Eckhardt z 5 X 1961 i 8 V 1962, Archiwum Muzeum Etnograficznego, ASB, teczka 179, b.n.k.

Joanna Minksztył

On ethics. Poznań collections from Africa, Asia and the Pacific in the collections of the National Ethnographic Museum in Warsaw

Referring to the issue of returning objects confiscated in an ethically or legally questionable manner, the paper discusses the history of non-European ethnographic museum objects in Poznań.

The collections were created in 1872 and significantly expanded in the years 1902-1918, when valuable objects from Australia, Oceania and Africa arrived in Poznań. Other significant acquisitions included the collection from West Papua from prof. Józef Zwierzycki (1922-1923) and the African collection from Fr. Edmund Majkowski (1939). However, these collections - pursuant to the decisions of the communist authorities not preserved in the archives - were taken from the National Museum in Poznań (NMP) in 1950 and entered into the inventory of the National Ethnographic Museum in Warsaw (NEMW). It was not accompanied by any contract or deed of donation, but only a superficially prepared transfer protocol. For 17 years, the NMP has been unsuccessfully applying for the return of the taken collections or at least their loan for organized exhibitions. Due to many years of rejection by NEMW of all attempts at negotiations, NMP was forced to go to court. Only recently has there been a chance to start a discussion on this matter between both institutions.

Keywords: National Museum in Poznań, National Ethnographic Museum in Warsaw, collections from Africa, Asia and the Pacific, collection